

BUXORO AMIRLIGI TASARRUFIDAGI BOZORLAR VA SAVDO MARKAZLARI FAOLIYATIGA DOIR AYRIM MULOHAZALAR

*Qudratov Shuhrat.Yodgorovich,
Buxoro davlat universiteti,Arxeologiya va Buxoro
tarixi kafedrası katta o'qituvchisi, t.f.f.d.(PhD)*

Annotasiya. Ushbu maqolada Buxoro amirligidagi savdo markazlari va bozorlari faoliyati, ularni tashkil etishda savdogarlarning xizmatlari katta ekanligi, poytaxt bozorlaridan tashqari tuman bozorlarining ayrimlari juda mashhur bo'lib, bu XX asr boshidagi sayohatchilar tomonidan qayd etib o'tilganligi to'g'risidagi ma'lumotlar batafsil yoritib o'tilgan. Shu bilan birga amirlik ichki savdosida uyushtiriladigan savdo yarmarkalari muhim bolib har yili Navro'z bayrami kunlarida Buxoro amirining shahar tashqarisidagi Sherbudun saroyi yonidagi xalq sayli paytida yirik savdogarlar tomonidan tashkil etilgan vaqtinchalik dokonlarda mahsulotlar sotilganligi to'g'risida atroflicha ma'lumotlar berib otilgan.

Kalit so'zlar. Savdo markazlari, savdogar, savdo rastasi, do'kon, qorako'l, qo'lyozma, guzar, import, mol ayirboshlash, yarmarka.

SOME DISCOURSES ON THE MARKETS OF THE EMIRATE OF BUKHARA AND THE ACTIVITIES OF THE TRADE CENTERS

*Kudratov Shukhrat Yodgorovich,
Senior lecturer of the Chair of Archeology and history, of Bukhara, (PhD), Bukhara state
university*

Annotation. This article details the activities of shopping centers and markets in the emirate of Bukhara, the fact that the services of merchants are great in their organization, some of the district's markets are very popular; in addition to the capital's markets, which were noted by travelers of the beginning of the 20th century. At the same time the detailed information on the, trade fairs organized in the domestic trade of the emirate were important, and every year on the days of the Feast of Navruz, products were sold with detailed information on the grounds that during the people's promenades next to the Sherbudun palace of the Emir of Bukhara outside the city were sold in temporary roadside stalls organized by large merchants.

Keywords. Shopping centers, merchants, trading stalls, shops, karakul skin, manuscripts, guzar, imports, exchange of goods, fairs.

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О РЫНКАХ БУХАРСКОГО ЭМИРАТА И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТОРГОВЫХ ЦЕНТРОВ

*Кудратов Шухрат Ядгарович,
Старший преподаватель кафедры Археология и история Бухары (PhD), Бухарский
государственный университет*

Аннотация. В данной статье подробно рассказывается о деятельности торговых центров и рынков в Бухарском эмирате, о том, что услуги торговцев великолепны в их организации, некоторые рынки района пользуются большой популярностью, в дополнение к столичным рынкам, которые были отмечены путешественниками начала XX века. В то же время подробная информация о важном значении ярмарок, организованные во внутренней торговле эмирата, и каждый год в дни праздника Navruz во время народных гуляний продавались товары рядом с дворцом бухарского эмира Шербудун за городом во временных лавках, организованных крупными торговцами.

Ключевые слова: Торговые центры, торговли, торговые палатки, магазины, казармы, рукописи, guzar, импорт, обмен товарами, ярмарки.

Kirish. Buxoro o'zining savdo markazlari va turli mamlakatlar savdogarlarning uchrashuv joyi bo'lgan bozorlari bilan mashhur bo'lgan. Bozorlar va savdo rastalari mahsulotlar turlariga ko'ra, Labihovuzdan qadimiy shaharning markaziy maydoni Registongacha cho'zilgan edi. Buxoro bozorlari o'zining mahobati bilan mashhur bo'lib, bu XX asr boshlarida sayohatchilar tomonidan qayd etib o'tilgan.

Buxoro bozorlari va savdo markazlari faoliyatini tashkil etishda savdogarlarning xizmati katta bo'lgan. Shaharning har bir dahasida savdogarlar yashaydigan guzarlar mavjud bo'lgan. Ular ijtimoiy kelib chiqishiga ko'ra, katta savdogarlar va do'konchilar kabi tabaqalarga ajratilib, shaharning markazida do'koni bo'lganlari "timchi" deb atalgan. Mayda do'konlarning egalari pastroq tabaqadagi savdogarlar bo'lib, ulardan ham pastroqda har xil mahsulotlarning oldi sotdisi bilan shug'ullanadigan kichik savdogarlar faoliyat ko'rsatgan[1].

Savdogarlar nafaqat shaharlarda, balki qishloq va mavzelerde ham aholining katta qismini tashkil etgan. Dehkonchilik bilan shug'ullanadigan mahalliy aholi vakillari o'zlari yetishtirgan mahsulotlarini qishloq va shahar bozorlarida hunarmandchilik buyumlariga ayirboshlaganlar yoki sotganlar. Natijada mahalliy dehqonlarning ayrimlari qishloq xo'jaligi mahsulotlarining nafaqat yetishtiruvchisi, balki

ularga qayta ishlov beruvchi hamda chakana savdoni amalga oshiruvchi sotuvchisiga aylangan [2]. Buxoro shahrida dehqonchilik mahsulotlarini sotishga ixtisoslashtirilgan "Paxta, ipak, bug'doy, arpa, jo'xori, tariq, kepak, xo'l va quruq mevalar, qovun va tarvuz, turli sabzavotlar bozorlari" ham mavjud bo'lgan. XX asr oxirida Buxoro shahrida 50 taga yaqin yopiq bozorlar bo'lib, 3ta don bozori, 1ta baliq, 1ta un, 1ta tuz, 3 ta ko'mir, 1ta metal buyumlar sotiladigan bozor, 2 ta poliz mahsulotlari, 3ta meva bozori, 6ta sut va sut mahsulotlari bozori, 2 ta yog' bozori va boshqalar faoliyat ko'rsatgan [3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Buxoro amirligi tasarrufidagi bozorlar va savdo markazlari to'g'risidagi ma'lumotlar tarixchi, sayyoh, etnograf olimlar O.Suxareva, Yu.Skayler, X.Vamberi, A.Semyonov asarlarida batafsil yoritib berilgan. Buxoro bozorlarida nafaqat milliy mahsulotlar, balki dunyoning turli qismlaridan keltirilgan mahsulotlar ham mavjud bo'lgan. Ingliz mollari shaharga Afg'oniston orqali keltirilgani uchun Qobuli nomi bilan mashhur bo'lgan. Buxoro savdo markazlarida Rossiya mahsulotlari xaridorgir bo'lgan. Rossiyadan keltirilgan shakar Buxoroda arzon bo'lib, Toshkentga import qilingan[4].

Bozorlar har kuni gavjum bo'lib, Buxoroning tijorat poytaxti (metropolis) ekanligini namoyish etib turgan[5].

Shahar ko'chalarida tabiblar do'konlari, shuningdek, 60 ta chinni, 150 ta cho'yfurushlik, 50 ta holvafurushlik, 60 ta misgarlik, 26 ta kitobfurushlik[6]do'konlari mavjud bo'lgan. Buxoro shahri darvozalari yaqinida ham bozorlar mavjud bo'lgan. Xususan, Samarqand darvozasi yaqinidagi gavjum bozori asosan non va go'sht mahsulotlari, sanoat usulida to'qilgan matolar va bo'yoqlar hamda hunarmandchilik buyumlari bilan ulgurji savdo qilingan[7].

Rus, ingliz, hind, afg'on va eron mollarining ulkan ombori bo'lgan Buxoro bozorlari Toshkent bozoridan 5 marotaba katta bo'lib, ularda nafaqat mahalliy mollarning, balki chet ellardan, xususan, qo'shni Shark mamlakatlaridan keltirilgan mollarning ham narxleri arzon bo'lgan. Sharqshunos olim A.A.Semyonov mahalliy bozor rastalarining boyligi hamda rang barangligi Sharq va G'arbda ishlab chiqarilgan mollarni sotib olish imkoniyatining kengligi haqida: "Buxoro bozorida II[vesariyadan keltirilgan quyultirilgan sut, Germaniyadan konsentrat holda keltirilgan Libix quruq sho'rvasi, Shanxayning zanjabil murabbosi, Birma poytaxti Rangundan olib kelingan xushbo'y shamlar, Malta orolidan, Hindistondan keltirilgan zardo'zlik ro'mollarini, hind rupiyalarini, Meksikaning kumush dollari, Turkiyaning oltin lirasini, ingliz funt sterlingini bemalol xarid qilsa bo'lardi"[8], deb yozadi.

Buxoro bozorlarining yana bir turi ot bozori. Bu davrda eng yaxshi transport turi ot bo'lganligi sababli amirlikda yilqichilik bilan shug'ullanuvchi tadbirkorlar talaygina bo'lgan. Qishloqda yashovchi aholi tomonidan qoramol bilan bir paytda ot ham boqilgan bo'lib, ehtiyojdan tashqari bozorga sotish uchun olib chiqilgan. Ot sotiladigan bozor o'sha davrlarda 2 ta bo'lgan. Biri Registon yaqinida bo'lib, haftaning shanba, dushanba va seshanba kunlari bo'lgan. Ikkinchi ot bozori chorshanba kuni Bahouddin bozori yaqinida tashkil etilgan. Buxoroda otlarning narxi yuqori bo'lib, 10 tilladan har yili Buxoro xarid qilingan. Asl zotli otlar sotish uchun bozorga olib chiqilmagan. Ular dallol (vositachi) lar orqali savdogarlar hovlisidan tanlab olingan. Bunday mumtoz otlar narxi 100-150 tillaga yetgan[9].

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot ishi tarixiylik tamoyili xronologik va qiyosiy tahlil usullariga tayanadi.

Tahlil va natijalar. Shaharda savdogarlar yashaydigan mahallalar ham kichik bozorlarga aylangan. Masalan, Arabon mahallasida yashagan yirik savdogar Salim Oxun o'z hovlisida qorako'l teri sotish bilan shug'ullangan. Amirlikda nafaqat savdogarlar balki chorvadorlar ham qorako'l teri savdosi bilan shug'ullanishgan. Jumladan, Choriqulboy, Murodboy kabi yirik chorvadorlar har yili Buxoro bozorlarida 20-30 ming donadan qorako'l teri sotishgan. Shuningdek, Haqqulboy, Po'latboy kabi badavlat chorvadorlarning har biri yiliga 15 ming donagacha, Yusufboy ismli boshqa bir shaxs esa 8-9 ming dona qorako'l terini shahar bozorlariga yetkazib bergan[10].

Buxoro amirligidagi yirik bozorlardan biri kitob bozori bo'lib, XIX asrning ikkinchi yarmidan e'tiboran qadimiy qo'lyozma asarlar savdosiga bo'lgan talab kuchli bo'lgan. XIX asrning 80-90 yillarida Buxoroda O'rta Osiyodagi eng yirik boy va muhim kitob bozori bo'lgan. Bu yerda musulmon adabiyotlari, kitob, qo'lyozma manbalar arab, fors va turkiy tillarda bo'lib, ular orasida qimmatbaho va noyob kitoblar katta miqdorni tashkil qilgan. Samarqand, Qo'qon, Qarshi, Shahrisabz, Toshkent kabi shaxarlardagi kitob bozorlari Buxoronikiday boy bo'lmay, kitob bozorlari va do'konlaridan hamda kitobfurushlar qo'lidan xohlagan kitobni topish mumkin bo'lgan[11] deb ma'lumot bergan. Kitob bozori Abdullaxon timida joylashgan 25-30 kishi savdo qilgan. Kitob va qo'lyozma manbalar mahalliy, rus va boshqa mamlakatlar qog'ozlarida turli ranglarda yozilgan. Kitob bilan savdo qiluvchi tadbirkorlarning har birida 20-30 tadan qo'lyozma kitoblar mavjud bo'lgan[12]. Kitobfurushlar qo'lyozmalarni masjid imomlari, madrasa mudarrisilari va badavlat kishilarga sotganlar. Jumladan, G'uzor begi yangi qurilgan madrasa kutubxonasi uchun Buxoro kitob bozoridan umumiy qiymati 75.000 tilla tangadan iborat turli mazmundagi kitoblarni sotib olgan[13].

XIX asr oxirlarida Buxoroda qul bozori ham mavjud edi. Bozorda haftaning seshanba-payshanba kunlari qul va cho'rilar sotilardi[14]. Qul bozorlari o'rta asrlardagidek gavjum bo'lmay, bozorda sotish uchun keltirilgan qullar 6-7 nafardan, cho'rilar 10-15 nafardan oshmagan[15]. Sotib olingan qullar erkinligidan butunlay mahrum bo'lib, ularning o'ndan bir qismigina qarindoshlari tomonidan berilgan pul evaziga ozod bo'lgan. Qul va cho'rilar meros qilib qoldirinishi, mahr uchun berilishi va sovg'a qilinishi mumkin bo'lgan. Qullarning mehnatidan asosan dala ishlarida, cho'rilar mehnatidan esa uy yumushlarida foydalanilgan[16].

Poytaxt bozorlaridan tashqari tuman bozorlarining ayrimlari, jumladan G'ijduvon bozori juda mashhur bo'lib, bu bozorga qozoq chorvadorlari o'n minglab bosh qo'y, qo'zi keltirib sotishgan [17]. Poytaxtga yaqin tumanlardagi Bahouddin, Hazrati Mir Kulol, Quyuq Mozop, Azizobod, Vang'ozi, Bo'ston, Kumushkent, Xargo'sh, G'ijduvon, Vardonze, Saripul, Galaosiyu, Hayrobod, Romitan, Jondor, Vobkent va Pirmast bozorlarining amirlikning asosan ichki, qisman tashqi savdosida o'z o'rni bo'lgan.

Buxoro atrofidagi bozorlar savdogarlar va xaridorlar manfaatlaridan kelib chiqib, belgilangan hafta kunlariga qarab ishlagan. Masalan, dushanba kuni G'ijduvon, Vardonze, Hazrati Mir Kulol, Galoosiyo bozorlari xizmat ko'rsatgan bo'lsa, seshanba kuni Yangi Buxoro bozori, chorshanba kuni Mozori Bahouddin, Hayrobod bozorlari, payshanba kuni Kumushkent, Bo'ston, Qum Mozor, yakshanbada esa Romitan, Vobkent bozorlari faoliyat ko'rsatgan[18].

Vamberining yozishicha, poytaxtdan unchalik uzoklikda bo'lmagan Afshona qishlog'ida har haftada, Varaxshada esa yilida 15 marta savdo yarmarkalari o'tkazilgan. Varaxshadagi yarmarka odatda mart oyining o'rtalarida boshlanib, 20 kun davom etgan[19].

Shuningdek, amirlik ichki savdosida uyushtiriladigan savdo yarmarkalari muhim o'rin tutgan. Har yili Navro'z bayrami kunlarida Buxoro amirining shahar tashqarisidagi Shirbudun saroyi yonidagi xalq sayli paytida yirik savdogarlar tomonidan tashkil etilgan vaqtinchalik do'konlarda mahsulotlar sotilgan[20].

Ancha qadimiy tarixga ega bo'lgan Vobkent bozorida ham savdo-sotiq nihoyatda qizg'in kechgan. Joylardagi bozorlarning har xil kunlarda faoliyat yuritishi savdo ahli - tadbirkorlar uchun ayni muddao edi. Vaholanki ularning ko'pchiligi hafta davomida bir necha bozorlarda savdo qilishga harakat qilishgan.

Buxoro bozorlarida yillik mol ayirboshlashning qiymati esa XIX asrning 80-90 yillarining boshlarida taxminan 40 million so'mga yetgan bo'lsa, ishlab chikarish va savdo sotiqning o'sishi 1910-1912 yillarga kelib Buxoro shahar bozorlaridagi savdo aylanmasi qiymati 91 million so'mga yetgan[21].

Buxoro shahri XIX asr oxiri – XX asr boshlarida yirik savdo markazlaridan biri bo'lib, poytaxt va uning atrofidagi tuman bozorlari ancha gavjum edi. Hukumat tomonidan belgilab qo'yilgan tartiblar asosida tashkil etilgan bozorlarlar va savdo markazlari tartibli bo'lib, savdo-sotiq ishlarini amalga oshirish uchun yetarlicha tartiblar o'rnatilgan edi. Buxoro shahri va uning atrofidagi savdo markazlari hamda bozorlar hunarmand, dehqon, chorvador va yirik savdogarlar mahsulotlarini sotishlari uchun qulay manzil bo'lishi bilan birga aholining moddiy talabini ham qondira olgan.

Xulosa va takliflar. Xullas, Buxoro amirligidagi savdo markazlari hamda bozorlarda hunarmandlar tomonidan tayyorlangan barcha buyumlar, dehqonchilik va chorvachilik mahsulotlari, mahalliy hamda xorijlik savdogarlar mahsulotlari aholi ehtiyojlarini inobatga olgan holda sotuvga olib chiqilganligi sababli doimo xaridorgir edi. Nafaqat poytaxt va uning atroflarida, balki barcha beklıklarda savdo markazlari faoliyati yaxshigina yo'lga qo'yilgan edi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Сухарева О.А. Бухара XIX- нач. XX вв. Москва, 1966. - С.236.
2. Тижоратимиз ва мактаб// “Турон” газетаси. № 48. 1912 йил 30 декабрь.
3. Лунин Б.В. История Узбекистана в источниках Узбекистан в сообщениях путешественников и ученых (20-80 годы XIX века). Ташкент: Фан, 1990. -С.71.
4. Южин Скайлер. Туркистон: Россия Туркистони, Кўкон, Бухоро ва Гулжага саёхат кайдлари. - Б.303.
5. Южин Скайлер. Туркистон: Россия Туркистони, Кўкон, Бухоро ва Гулжага саёхат кайдлари. - Б.296.
6. Вамбери Х. Путешествие в Средней Азии. Москва, 1967. - С.145.
7. Сухарева О.А. Бухара XIX- нач. XX вв.-С.47-48.
8. Қосимов Ф.Х. Халқаро муносабатлар тизимида Бухоро давлатининг ўрни (1900-1924 йиллар).// Бухоро давлат университети ахборотномаси, 2004, № 2. –Б. 56.
9. Йилки билан қорамол боқиш хусусида. // Туркистон вилоятининг газети, 1886 йил 4 октябрь. №64.
10. Сухарева О.А. Бухара XIX - начало XX вв. - С.243.
11. Вяткин В.Л. Бухарский книжный рынок. // Туркестанские ведомости. – 1897. № 64.
12. Вяткин В.Л. Бухарский книжный рынок.
13. О.Валидев. О собрания рукописей в Бухарском ханстве. Санкт-Петербург, 1916. - С.3.
14. Южин Скайлер. Туркистон: Россия Туркистони, Кўкон, Бухоро ва Гулжага саёхат кайдлари. Таржима ва изоҳлар муаллифи З.А.Саидбобоев. Тошкент: “O'zbekiston”, 2019. - Б. 291.
15. Соловьев М.М. Ученая экспедиция в Бухару в 1841-1842 гг. Москва-Ленинград, 1936. - С. 77.
16. Бернс А. Путешествие в Бухару в 1831-1832 и 1833 гг. Часть II. Москва, 1849. - С. 21-22.
17. Небольсин П. Торговые связи среднеазиатские владений между собой и караванны между ним сообщение. Очерки торговли России со странами Средней Азии. Санкт-Петербург, 1856. - С.2.
18. Вамбери Х. Путешествие по Средней Азии. Москва, 1967.-С.230.
19. Вамбери Х. Путешествие по Средней Азии. Москва, 1967.-С.231.
20. Айний С. Асарлар саккиз томлик .VII том. “Эсдалиқлар” IV қисм. Тожик тилидан Абдулла Ҳақимов таржимаси. Тошкент: Бадиий адабиёт нашриёти, 1966. – Б. 201.
21. Губаревич-Радобильский В.Ф. Экономический очерк Бухары и Туниса. Опыт сравнительного исследования двух систем протектората. Санкт-Петербург, 1905.-С.125.